

КЪСНОТО БЪЛГАРСКО ДИСИДЕНТСТВО – ОБЩЕСТВЕН КОМИТЕТ ЗА ЕКОЛОГИЧНА ЗАЩИТА НА РУСЕ

Искра Баева

Започналите преди десет години промени в България очертаха историческия край на “реалния социализъм” и го направиха неоспорвано поле за исторически изследвания. За това благоприятстват и откритите архиви за епохата. А изминалите вече 10 години след повратния 10 ноември 1989 г. дават възможност на българските историци да се замислят и за причините и обстоятелствата, които съпровождат падането на Тодор Живков. От тази гледна точка особен интерес предизвиква пълното открито предизвикателство срещу властта – учредяването на Обществен комитет за екологична защита на гр. Русе (ОКЕЗР) на 8 март 1988 г. То е показателно заради широкия обществен резонанс, а и заради неспособността на системата да реагира в необичайна ситуация.

Документацията по създаването на ОКЕЗР вече е достъпна – намира се в обработения, но все още неподреден масив на бившия Централен архив (сега в държавните архиви) и се състои от: документите на ОКЕЗР, протоколи от заседания на Секретариата на ЦК, срещи със създатели на Клуба, заседания на Политбюро на ЦК на БКП. Те са за времето от 10 март до 7 април 1988 г. и показват релефно както кипежа в тогавашното българско общество, така и състоянието на ръководството на БКП. От документите може да се види как, при какви обстоятелства и с какви цели се ражда дисидентството в България през късната “перестройка”.

Българското общество навлиза в заключителния етап на “реалния социализъм”, без да показва симптоми на криза в режима¹.

Обявеният от М. Горбачов нов курс, наречен “перестройка” на социализма, е приветстван от интелигенцията в България, но не води до съществени промени до 1987 г. За промени започна да се говори едва след Януарския пленум на ЦК на КПСС, когато Горбачов обявява “революционния” период на “перестройката” с “гласността”. От този момент се очертава и разминаването между съветската и българската политика, тъй като Живков не подкрепя Горбачов в опита му да започне да разгражда системата отдолу (с помощта на средствата за масова информация), а предпочита реформената акция отгоре². В желанието си да “изпревари” и обезсили примера на съветската “перестройка”, през 1987 г. Живков предлага Юлската концепция, с която се опитва да преустрои “реалния социализъм” чрез смяна на собствеността върху държавните предприятия (прочутото превръщане на работниците в стопани), изграждане на частно предприемачество, премахване на символите на властта, стесняване полето за влияние на БКП върху обществото (превръщането ѝ в етаж на властта), а демократизацията се изразява в трансформиране на обществените структури, при което гражданите добиват право на самодейни организации. В обстановката на започнали промени с цел противопоставяне по върховете (Живков – Горбачов) българското общество започва да се събужда за самостоятелни действия.

Българската интелигенция реагира на всеки опит за реформиране на социализма, като издига не само своите искания за свобода на творчество, но и широки обществени въпроси. Тя обаче го прави в рамките на разрешеното, без да се противопоставя на системата като цяло. Това е обяснението за липсата на дисидентско движение в България почти до навечерието на рухването на “реалния социализъм”, докато в Полша, Чехословакия, Унгария, дори в СССР началото му е поставено още през 60-те години, а през 80-те то вече става реална сила, която оформя обществена алтернатива на управляващите комунистически партии.

Годината 1987 подарява на предпазливата българска интелигенция две оръжия за борба – “гласността”, прииждаща със съветската преса, и Юлската концепция, която дава институционална рамка за изразяване на обществено недоволство. А предпостав-

ки за недоволството има много. “Възродителният процес”, осъществен 2–3 години преди това, предизвиква глух обществен тътен и прави актуален проблема с гражданските права, фиксирани през 1975 г. в подписания от България Заключителен акт от Хелзинки. Нарастването от средата на 80-те години на външния дълг се чувства все по-осезаемо и на вътрешния пазар, а към него се добавя и енергийната криза, тласък на която дава и решението на Горбачов да намали доставката на евтин нефт и да спре субсидиите за България.

Първият плах опит на интелигенцията да се възползва от разрешената свобода се оказва болезнен. В изказвания на партийна конференция на Софийския университет (СУ) през есента на 1987 г. се чуват остри критики срещу режима на Т. Живков. Реакцията е светкавична – “провинилите” се професори Никола Попов, Недялко Белев, Васил Иванов и доц. Николай Василев са изключени от БКП. Многобройните протести срещу наказанията са отчетени в ръководството на БКП, но не променят мярката. Те обаче показват започналото обществено еманципиране.

Заслугата на интелигенцията е в материализирането на съществуващото обществено недоволство. От средата на 80-те години интелектуалната “иносказателна съпротива” или “езоповска”, както я наричат съответно Стефан Гайтанджиев и Георги Мишев³, се оформя в няколко организационни кръга. Единият е около Философския институт, където тръгват от профсъюзен проблем и стагат до искане за академична автономия, вторият – сред кинодокументалистите, които показват “тъмната старана” на живота и стават морален съдник на властта, и третата – групата около историка Николай Генчев и философа Желю Желев, които провокират дискусии по дати и събития с нови, различни от официалните оценки за българската история. Катализатор за оформяне на истинска дисидентска структура стават екологичните проблеми на крайдунавския град Русе. Те дават на интелигенцията приемлив и разбираем за всеки повод за раждане на първата несанкционирана от властта обществена организация.

Периодичните обгазвания на Русе от химическия комбинат в Гюргево не само предизвикват недоволство сред русенци, но и създават проблеми в без друго нелеките отношения между Бълга-

рия и Румъния. Въпросът за изграждане на очистителна система на Гюргевския химически комбинат е поставен остро от българската страна, но не е решен⁴. И понеже в “реалния социализъм” господства практиката трудните преговори да не се оповестяват, българското общество е убедено, че властта не иска да реши въпроса с Румъния. Това е подчертано от Стоян Михайлов на заседанието на Секретариата на ЦК от 10 март, но е оспорено от Чудомир Александров с думите: *“Няма никакво основание за недоволство. Всички мерки в Русе са най-широко разгласени. И решението на Министерския съвет е публикувано, в Русе няма никакво табу за темите по екологията”* (Срещи на Секретариата, 10 март, л. 12).

Но докато в ръководството на БКП не могат да се разберат дали обществената тревога за екологичната криза в Русе е основателна, или не, събитията се развиват. От 27 септември 1987 г. до 10 февруари 1988 г. в Русе са организирани 4 протестни демонстрации и са правени опити за още 3. По време на изборите за местни органи на власт в 144 плика гражданите поставят вместо бюлетини протестни листовки. През ноември 1987 г. в кампанията за защита на русенци се включва и централната преса – на 15 октомври 1987 г. органът на Съюза на българските писатели (СБП) в. “Литературен фронт” поставя чрез поета Евтим Евтимов въпроса за гласност и по екологичните въпроси, на 15 ноември “Работническо дело” публикува тревожна дописка, на 26 ноември пак “Литературен фронт” оповестява писмо “Спасете моя град”, на 11 февруари 1988 г. пак там излиза подборка от писма на русенци, а седмица по-късно – и статия на Руденко Йорданов, а на 8 март в. “АБВ” публикува стихотворението “Пиета” на Блага Димитрова, посветено на русенските майки. Тревогата се подклажда и от репортажите на русенския кореспондент на Българското радио Любен Антонов. Екологичната криза става основна тема на изложбата на русенските художници, открита през януари 1988 г. Медийната атака продължава с писмото-призив на Съюза на българските художници (СБХ), което на 12 февруари 1988 г. е публикувано във в. “Народна култура”. На 27 февруари призивът е подкрепен и от физиците от Института за ядрени изследвания – писмото на проф. д-р Димитър Стоянов и още 26 физици е публикувано във в. “Орбита”.

След медиите идва ред и на обществените организации. Все още не става дума за нови структури, а за използване на съществуващите, създадени от БКП като трансмисии за обществено ръководство – партийните организации по месторабота (ППО) и профорганизациите. На 19 февруари 1988 г. на открито събрание на ППО на Физическия факултет на Софийския университет е подкрепен призивът на художниците. Същата позиция заемат и членовете на Кабинета на младите писатели на свое заседание от 22 февруари. Обсъждането на проблема се разширява – на 25 февруари Президиумът на Съюза на учените в България приема обръщение към Асоциацията на учените в Румъния, в което иска съпричастие за решаване на проблема с обгазяването на Русе. Това обръщение не е изпратено, тъй като се задвижват забранителните механизми на отдела по идеологическа политика на ЦК на БКП. В края на февруари тревога за Русе изразява и колективът на Института по молекулярна биология – инициатор е ст. н. с. Георги Марков.

Повратен момент при трансформацията на обществената грижа за Русе в нова организационна структура, първа по рода си в България, изиграва профсъюзното събрание в Института по философия, свикано от ст. н. с. Стефан Гайтанджиев на 25 февруари 1988 г. Проблемът с Русе привлича вниманието на Гайтанджиев още през септември 1987 г., когато при случайна среща на кинодокументалистите Георги Аврамов, Виолет Цеков и Юрий Жиров с русенеца Веселин Петков Гайтанджиев насочва Юрий Жиров към ставащото в Русе. От в. “Дунавска правда” кинодокументалистите научават за русенските протести и през ноември заминават за Русе със специален екип. Така, до голяма степен случайно, се ражда поводът за създаването на ОКЕЗР – документалният филм “Дишай!”. При прожектирането на предварителния филмов материал се провежда и събранието, на което е подхвърлена идеята за създаване на самостоятелна организация. За това решение благоприятства и присъствието на русенските жени, заснети във филма, както и съвпадението с докторската защита на репресирания само няколко месеца преди това доц. Николай Василев, събрала цвета на недоволната научна интелигенция. На импровизираното събра-

ние Виолет Цеков предлага да се учреди Комитет за защита на Русе и е сформиран инициативен комитет в състав Христо Смоленов, Цветан Карадашев, Виолет Цеков, Георги Аврамов. Организационната дейност е поверена на Гайтанджиев⁵.

Идеята за създаване на такава организация не е случайна. Инициаторите се възползват от това, че в приетата половин година преди това Юлска концепция не само се разрешава, но и се призовава за създаване на самодейни организации. А фактът, че нищо подобно не се е случило през изминалите месеци, свидетелства, че обществото не възприема сериозно обещаната демократизация. Но от отворената пролука се възползват онези, които вече мислят като дисиденти, макар че още не се решават да действат като такива. Дори и с решението за учредяване на несанкционирана от властта обществена организация първите български дисиденти не желаят да се противопоставят демонстративно на властта, а по-скоро искат да се възползват от собствения ѝ стремеж за самореформирание.

Организационната подготовка за учредяване на ОКЕЗР продължава с бързи темпове – 26 февруари ППО на Студията за телевизионни филми “Екран” провежда събрание, съпроводено с прожекция на почти готовия филм “Дишай!”. Инициативата е на Мария Василева – дъщеря на проф. Кирил Василев и сестра на доц. Николай Василев. Акцията за защита на Русе е подкрепена от голяма част от членовете на Института по философия и от Института по социология, където Петко Симеонов превръща събрание на ППО в диалог за съдбата на крайдунавския град. Дискусиите се разпространяват като пожар в сродните научни среди – на 2 март профсъбрание на Единния център по философия и социология, пак по инициатива на Петко Симеонов, приема възвание “Да спасим Русе!”. На 6 март Инициативният комитет, разширен с документалистката Малина Петрова (председателка на Клуба на младите филмови дейци), Петко Симеонов и Желю Желев, обсъжда проектоустава на бъдещия комитет. Решено е кога и къде да стане учредяването – на 8 март в Дома на киното. Съчетаването на международния ден на жената с прожекцията на филма “Дишай!” е добре премислено – във филма става дума за съдбата на русенските

жени, безсилни пред обгазяването. Тактиката на организаторите предвижда ОКЕЗР да бъде регистриран като сдружение с идеална цел по Закона за лицата и семейството. Предложението е на Стефан Гайтанджиев, а изобщо против идеята за съдебна регистрация се обявява Петко Симеонов. Обмислян е и съставът на бъдещия Управителен съвет, като инициаторите се споразумяват да искат предварителното съгласие на всеки.

Така на 8 март 1988 г. в Дома на киното се събират 350–400 души, повечето подготвени за учредяването на ОКЕЗР, но има и случайно попаднали или пък такива, които са поканени на проекцията, без да подозират за политическото събитие (напр. Соня Бакиш, съпруга на члена на политбюро и председател на НС Станко Тодоров). След филма, който има силно собствено въздействие, за трагедията на русенските жени говори Мария Варимезова (майка на 6 деца и героиня на очерк във в. “Правда” на Л. Жмирьов), а по проблемите на обществото и екологията се изказват актьорът Петър Слабаков, проф. Николай Генчев и физикът проф. Цветан Бончев. След това е предложено да се учреди Обществен комитет за екологична защита на гр. Русе, приет е устав, както и призивът “Да спасим Русе!”, и е избран 33-членен Управителен съвет.

Според устава *“ОКЕЗР е доброволно самодейно сдружение, което обединява българските граждани, желаещи да съдействат за подобряване на тежката екологична обстановка в района на гр. Русе. Той осъществява своята дейност в условията на пълна гласност и демократизъм, спазвайки конституцията на НРБ и законите на страната”* (чл. 1). А призивът е адресиран не само към българите, а и към всички социалистически страни, които могат да съдействат за спасяването на Русе (т. 9 от призива, Протокол № 41 от заседание на Политбюро от 1988 г., т. II, л. 45). ОКЕЗР поставя началото на организираното дисидентско движение – той се обявява за независим от съществуващата политическа структура, но е в съгласие със законите и е за обществена самодейност.

Новата организация представлява открито предизвикателство към властта – тя хем е в духа на преустройството, хем противоречи на политическата система на социализма, тъй като не е поискано

съгласието на БКП. Затова съвсем естествено ОКЕЗР предизвиква буря в ръководството на БКП. Възможно най-бързо, още на 10 март, Секретариатът на ЦК на БКП обсъжда проблема. Заседанието започва с доклад на вътрешния министър Димитър Стоянов, последван от дискусия – общото становище илюстрират думите на Гриша Филипov: *"Правилно ще бъде да поискаме този комитет да бъде ликвидирани и разпуснати... Трябва да потърсим партийна и служебна отговорност..."* (Протокол на Секретариата от 10 март 1988 г., л. 8). Това е очаквано, но е любопитно друго – как реагират партийните органи на информацията за подготвяната акция. Всъщност създаването на ОКЕЗР е изненада не защото никой от Държавна сигурност (ДС) или от партийните структури не е имал информация, а защото въпреки информацията учредяването се осъществява.

Стоян Михайлов, който отговаря за идеологическата политика, разказва: *"На 7 март, понеделник, научаваме за инициативата, запланувана за 8... Моят първи заместник веднага свиква съвещание с партийния секретар от Философския институт, присъства ген. Силянoв от ДС и се разбират как да действат. Целта е на всяка цена да се предотврати сформиранието на този комитет. Решава се предварително да се говори с младите философи, които са в инициативната група. Др. Кирилов и Ст. Ангелов от учредженския партиен комитет на БАН викали др. Механджиев и Смоленов, разговаряли са и те са обещали, че няма да сформират комитет... В дадения случай предварително сме дали съответните указания и всичко се изплъзва от нашия контрол"* (Пак там, л. 10–11). Първият шок за ръководството на БКП е, че научната интелигенция вече не се подчинява, вторият е свързан с творческите съюзи. Чудомир Александров, който ръководи заседанията на Секретариата, вижда противоречието между партийните функции на творческите съюзи – *"Това са очите, ушите и съвестта на партията"* и реалното им съдействие за създаването на тази дисидентска организация – *"Действията им са непостижими"* (Пак там, л. 21).

Изненадата в ръководството води до най-близкото до ума решение – да се принудят организаторите сами да се откажат от

ОКЕЗР. С такава цел на 11, 14 март и 7 април са проведени серия от срещи на Секретариата с учредители на ОКЕЗР. Тези разговори дават информация за мотивацията, позицията и опозиционното мислене на раждащото се българско дисидентство. Всъщност поканени са само част от дисидентите – членуващите в БКП, но в ръководството на ОКЕЗР те са абсолютно мнозинство (20 от 33), при това между тях има “активни борци” (Венета Цветанова), деца на “активни борци” (Виолет Цеков и Христо Смоленов), а и членове на ЦК на БКП (Светлин Русев) и депутати (Светлин Русев и Нешка Робева). Пред Секретариата учредителите се държат твърде различно и това дава основание на членовете на Политбюро на 27 март да ги разделят на три – твърдо отстояващи позициите на ОКЕЗР, съгласни със саморазпускането на ОКЕЗР и колебаещи се.

Сред твърдо защитаващите правото на обществото да изразява собствени позиции е председателят на ОКЕЗР писателят Георги Мишев: *“Тази проява има нещо общо с процесите, които се извършват в Съветския съюз. Трябва да се съобразяваме с тях... целта на този комитет е същата с по-различни средства... с по-широка гласност. Аз ще правя това, което вие правите, но с по-различни средства”* (Срещи в Секретариата от 11 март, л. 40). В защита на ОКЕЗР са Христо Смоленов, Петър Слабаков, Виолет Цеков. Христо Смоленов дори теоретизира: *“Аз не бих казал, че е незаконно, защото се ръководим от това съображение, че всичко, което не е забранено, е разрешено. Освен всичко друго, ръководили сме се от основните постановки на нашата Национална партийна конференция... Тя първа постави въпроса за гласността...”* (Срещи в... от 14 март 1988, л. 21). Актьорът Слабаков емоционално заявява: *“Аз мисля, че дори партията би трябвало да подкрепи този комитет, защото тук никой няма намерение да подронва престижа ѝ... За нашата партия нали предимство има човекът, а там има 200–300 хил. души”* (Пак там, л. 66).

Колебаят се Нешка Робева, Светлин Русев, Иван Добчев. Нешка Робева обяснява личните си мотиви – семейството на брат ѝ се е изселило от Русе заради екологичните проблеми – и декларира: *“Смятах, че замисълът на този комитет е същият като комитета, който беше организиран за събиране помощи*

за пострадалите от Стражица. Казвам това, защото аз говоря тук като гражданка и като комунистка” (Срещи в... от 11 март, л. 43). Светлин Русев е по-категоричен: *”Лично аз се опасявам, че едно пресичане на дейността на този комитет сега, в периода на обществена гласност, с действия в подкрепа на правителството, според мен ще има отрицателна реакция... на следващата сесия на НС аз ще поставя запитване до МС по този въпрос. Аз съм го обещал на русенци и ще изпълня обещанието си”* (Пак там, л. 53–54).

Съвсем различно е поведението на телевизионния журналист Димитър Езекиев и на физика Ивайло Трифонов. Те дори са похвалени от Политбюро заради готовността си да съдействат. Езекиев обяснява: *”...най-точната дума, която може да се каже, е наивност... Но като се размислих вкъщи, видях, че има една стихийност, която не трябва да се допуска. Аз си казах, че трябва да се информира др. Живков. Честно казано, не съм се обаждал повторно на Мишев... Аз благодаря за разговора”* (Срещи... от 14 март, л. 2–4). Оправдава се и Трифонов: *”Ние даже мислехме, че това е опит на нашето партийно и държавно ръководство по такъв начин българското общество да изрази своите виждания, своята тревога, за да може в тези разговори с румънските другари да посочат, че проблемът е станал нетърпим... Аз лично считам и едва ли някой от другарите е считал, че вършим нещо нелегално със създаването на този комитет”* (Пак там, р. 10–13). Трудно е да се прецени кой кого надлъгва, но така или иначе това са хората, на които в БКП разчитат за ликвидиране на ОКЕЗР. Така изглеждат дисидентите.

Не по-малко интересна, а от гледна точка на българската история от последния период преди 10 ноември 1998 г. много важна е позицията на ръководството на БКП към това ново и непознато за България явление – дисидентството. Какво показват протоколите от заседанието на Политбюро на 24 и 27 март 1988 г.?

И в ръководството на БКП има различия, но те са по-скоро в нюансите, а не по принцип. Общото настроение е тревога пред опасността общественото недоволство да излезе от партиен контрол. Повечето от членовете на Политбюро разбират, че създава-

нето на ОКЕЗР е само сигнал за по-дълбинни процеси. Тодор Живков дава тон: *"Те искат да правят дисидентска организация, да я развият, да стане партия на зелените, да подмени партията в бъдеще. Ясно, че ще вървят докрай"* (Протокол от заседание на Политбюро № 41 на 24 март 1988 г., л. 3). В центъра на вниманието е еволюцията на интелигенцията от съдействие на БКП към критичност и дори открито несъгласие. Изброени са и центровете на недоволство – СБХ, СБП, СУ, някои академични среди, както и изразителите на недоволството – Желю Желев, Светлин Русев, Николай Генчев, Кирил, Николай и Мария Василеви, Малина Петрова, Стефан Гайтанджиев, Христо Смоленов (В изказването на Чудомир Александров. Пак там, л. 9).

Ясен е и паралелът между раздвижването в България и процесите в останалите европейски социалистически страни, особено важно е влиянието на "гласността" в съветския печат. Старата българска гордост, че *"ние в България успяхме да предотвратим създаването на дисидентското движение"*, вече е примесена с тревогата, *"дали в някаква степен това не внесе у всички нас известно самоуспокоение и дали това не беше причината сега да допуснем такъв пропуск"* (В изказването на Йордан Йотов. Пак там, л. 37). Пенчо Кубадински търси обяснението във вътрешнопартийните противоречия: *"Мен ми се струва, че тази работа започна още при др. Ал. Лилов. Събраха се една група талантиливи хора, амбициозни – и ето ви резултатите. Ние не разчистихме някои работи, след като освободихме Ал. Лилов"* (Пак там, л. 49). Докато Георги Йорданов омаловажава: *"Наистина станалото не бива да се превръща в национална драма. Става дума за отделни досадни явления. Светнаха само няколко червени лампички"* (Пак там, л. 55).

Най-категоричен е външният министър Петър Младенов: *"Причините за сегашното положение освен безсилие, което сме проявили, освен бездействие и т. н., трябва да ги видим и в това..., че има една група недоволни, която е в редиците на партията и действа от тези позиции... Тях ги интересува такава промяна, начело на която те искат да застанат. Това са демагози и карьеристи... винаги при силни течения и остри*

завои на историята на повърхността излиза пяна и мръсотия... тази пяна и мътилка в България отдавна вече се проявява" (Пак там, л. 97–100).

Очевидно е, че в ръководството на БКП не са готови за анализиране на дълбочината на проблема, а само да обсъдят как да се реагира така, че той да изчезне от повърхността на политическия живот. ОКЕЗР се оказва по-скоро повод за ново противопоставяне вътре в Политбюро на БКП – Андрей Луканов защитава десталинизацията в СССР, а Т. Живков обяснява българската специфика, която не позволява директно да се пренася моделът на съветската “гласност”. В този сблъсък жертва става този, който не успява непосредствено да предотврати учредяването на ОКЕЗР – Стоян Михайлов⁶. Но не защото не е направил необходимото, а вероятно защото се е предал на научната интелигенция. Той е изпратен в отпуск, след което е отстранен от ръководството на БКП.

Политическото решение, което е договорено на двудневното заседание на Политбюро – 24 и 27 март, е в типичния за Живков стил на “тоягата и моркова”. Ето как го формулира той самият: *“Трябва да се прочистят организациите. Не ги ли прочистим, доникъде няма да стигнем. Увеличение на заплатите, прочистване – и всъщност. Не направим ли това, нищо няма да направим. Цялата сволоч трябва да се махне, за да не трови младото поколение и да се издигнат млади, нови кадри. Ако ще цялото поколение трябва да се махне”* (Пак там, л. 171–172). А Георги Йорданов конкретизира, че вече са намерени 12 млн. лв. за повишаване заплатите на творческата и научната интелигенция от 1 юли 1988 г., а се търсят 24 млн. лв. за учителите и лекарите (Пак там, л. 60).

Повишаването на заплатите изглежда достатъчно като “морков”, а що се отнася до “тоягата” – тя се вдига над главите на продължаващите да отстояват правото си на обществена самодейност. Те са – Светлин Русев, който трябва да напусне Националната художествена галерия и ЦК на БКП, Стефан Гайтанджиев – Философския институт, Христо Смоленов и Георги Мишев са изключени от БКП с решение на Секретариата, а Мария Варимезова

– в Русе, Малина Петрова е свалена като председателка на Клуба на младите филмови дейци и се лишава от паспорт за чужбина. Не са наказани “покаялите се” – Димитър Езекиев, Ивайло Трифонов, Кръстьо Горанов, Соня Бакиш, докато за колебаещите се – Иван Добчев, Виолет Цеков, Георги Аврамов, се предвижда да бъдат отстранени при следващото съкращение. Малко по-особен е случаят с Нешка Робева – преди заседанието на Секретариата, което обсъжда наказанията, тя е подала молба до Димитър Стоянов за ново жилище, тъй като се е развела и мъжът ѝ е останал в старото. При това положение Чудомир Александров отсича “Да ѝ се даде жилище!” (Пак там, т. II, л. 50). По случая с популярния актьор Петър Слабаков партийното ръководство получава помощ от Цветана Манева като партиен секретар на театъра. Тя организира на 10 март подписка в подкрепа на комитета, но после информира ЦК и прави всичко възможно да препятства по-нататъшната дейност на Слабаков (Пак там, л. 62).

От документите по създаването на ОКЕЗР личи, че закъснялото българско дисидентство се оказва много лесно за манипулиране и прекършване. След първата му смела стъпка то бързо е задушено и принудено, поне временно, да замълчи. Докато през 1988 г. в Унгария се изграждат първите опозиционни партии⁷, в България без никакви специални усилия е ликвидиран ОКЕЗР. Само че радостта на ръководството на БКП се оказва краткотрайна, тъй като след по-малко от две години, когато истинската промяна идва, то се оказва неподготвено за плурализма. Включително и защото не го разрешава тогава, когато все още контролира лостовете на властта.

БЕЛЕЖКИ

⁷ Такава е оценката на американския политолог Збигнев Бжежински. През 1989 г. в схемата “Нива на кризата на комунистическите режими” той подрежда България сред страните без криза на режима. Останалите от тази група са Китай, ГДР и КНДР, но техните кризисни показатели са по-високи от българските. Бжежински, Збигнев. Големият провал. С., 1991, с. 215.

² Противоречията нарастват още в предходните две години поради желанието на Горбачов да замени бартерните сделки в СИВ с валутни плащания. Но откритият разрыв идва след януари 1971 г. Виж: **Баева, Искра**. Българо-съветските отношения в годините на “перестройката”. – В: България в сферата на съветските интереси (българо-руски научни дискусии). С., 1998, с. 118–127.

³ **Иванова, Евгения**. Българското дисидентство 1988 – 1989. Ч. I. С., 1997, с. 18, 39.

⁴ Министър-председателят Георги Атанасов не иска да се публикуват сведения от трудните разговори с румънците за Русе. Причината са румънските контраобвинения, че замърсяването идва от български заводи и че с тези обвинения българското правителство иска да прехвърли недоволството в България върху Румъния. Протокол от заседание на Секретариата на ЦК на БКП от 10 март 1988 г., л. 26. И в този случай, както и друг път, румънската страна проявява голяма борбеност, докато българската е настроена към отстъпчивост. Проблемът се усложнява от факта, че румънците обявяват завода за построен по съветска технология. Но извършената проверка показва, че изпускането на газове става не заради технологията, а заради пропуски в експлоатацията – въпреки това неудобството остава. Протокол от заседание на секретариата от 11 март 1988 г., л. 29.

⁵ **Иванова, Евгения**. Цит съч., с. 48–49.

⁶ Виж: **Михайлов, Стоян**. Живковизмът през призмата на една лична драма. С., 1993.

⁷ **Желицки, Б. Й.** Венгерский демократический форум и его программа. – В: Политические партии и движения Восточной Европы. М., 1994, с. 83–126.